

Bâciyân-ı Rûm ve Anadolu Tasavvufundaki Yeri

Hatice Çubukçu*

Özet

Bâciyân-ı Rûm XIII. yüzyıl Anadolu'sunda göçmen Türkmen hanımların oluşturduğu bir gruptur. Bu isimle ilk olarak onlardan bahseden XV.yüzyıl Osmanlı tarihçisi Aşıkpaşazâde'dir. Ne var ki, diğer tarihî kaynaklarda doğrudan böyle bir teşkilattan söz edilmediği için Bâciyân-ı Rûm'un mahiyeti tam olarak aydınlatılamamıştır. Mevcut bilgilerden yola çıkarak; Bâciyân-ı Rûm'un, Hacı Bektâş-ı Velî'nin manevî desteğiyle sufi Türkmen hanımlarca kurulmuş, halka hizmeti esas almış bir teşkilat olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla bu sufi Türkmen hanımların Anadolu'nun İslâmlaşmasında ve Türkleşmesinde önemli katkıları olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Fütüvvet, zaviye, keramet, derviş, îsar.

Bâciyân-ı Rûm and Her Place in the Anatolian Sufism

Abstract

Bâciyân-ı Rûm is an 13th century Anatolian mystic group made up of Turkoman immigrating women. Aşık Paşa Zade is the first Otoman historian to mention this group with this name. However, the true nature of this organization 'Bâciyân-ı Rûm' has yet to be well understood, for other historical sources do not directly mention such a mystic organization. Based on the present knowledge in hand, it can be stated that the organization 'Bâciyân-ı Rûm' was established by Sufi Turkoman women with the spiritual support of Hacı Bektaş Veli for the purpose of public service. It can, therefore, be said that these Turkoman female Sufis helped, to a large extent, Anatolia to embrace become Muslims.

Keywords: Futuvva, lodge, karamah, darwish, altruism.

* Yrd. Doç. Dr., Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sinop/Türkiye, h_cubukcu@hotmail.com

Giriş

XV. yüzyıl Osmanlı Tarihçisi Âşıkpaşazâde (ö. 1481/886) “Tevârih-i Âl-i Osmân” isimli eserinde XIII. yüzyıl Anadolu’unda muhacirlerin oluşturduğu zümreleri dört gruba ayırmıştır: Gâziyân-ı Rûm, Ahîyân-ı Rûm, Abdalân-ı Rûm ve Bâciyân-ı Rûm.¹ Bu zümreler içinde, Gâziler, savaşçı sınıfı; Ahîler, zanaatkâr sınıfı; Abdallar, dervişleri; Bacılar da kadınlar zümresini temsil etmektedirler.²

Sözkonusu taifeler içinde sırf kadınlardan müteşekkil bir grubun adı olan “Bâciyân-ı Rûm” tabiri bir hayli ilgi çekici olmakla beraber Âşıkpaşazâde haricinde hiçbir kaynakta böyle bir ifadeye rastlanmaz. Tarihçinin kendisi de adı geçen teşkilat hakkında fazla malumat vermez. Sadece Bâciyân-ı Rûm’un Hacı Bektâş-ı Velî (ö.669/1271) ile olan bağlantısına dikkat çeker.³

Âşıkpaşazâde’nin işaret ettiği; Anadolu’ya büyük göçlerin yaşandığı ve Anadolu’da iktidar savaşlarının devam ettiği bu dönem, toplumdaki kargaşa ortamı nedeniyle yazılı kaynaklara ulaşılmada en çok zorlanılan asırlardır. Öyleki; Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö.672 / 1273), Evhadüddîn-i Kirmânî (ö.635 / 1237), Hacı Bektâş-ı Velî, Ahî Evran (ö.660 /1262) gibi bu asırlarda yetişmiş mühim şahsiyetler hakkında bilgi edinmek istediğimizde dahi ancak kendilerinden sonraki dönemlerde derlenmiş menkıbeler bize referans olabilmektedir. Dolayısıyla XIII. yüzyıl Anadolu’unda ortaya çıkmış bir kadın teşkilatından doğrudan ve detaylı şekilde bahseden bir doküman bulmak oldukça zordur.

Bizler bu çalışmamızda döneme ışık tutan kısıtlı kaynaklar çerçevesinde Bâciyân-ı Rûm’un mahiyetini ve adı geçen oluşumun Hacı Bektâş-ı Velî’yle olan yakınlığından hareketle, Anadolu tasavvuf hareketi içindeki yerini tespit etmeyi amaçlamaktayız.

Araştırmacıların Bâciyân-ı Rûm Hakkındaki Görüşleri

Âşıkpaşazâde dışında başka hiçbir kaynakta Bâciyân-ı Rûm adında bir zümreden söz edilmemesi nedeniyle Bâciyân-ı Rûm’un mahiyeti uzun süre gerektiği gibi açıklanamamıştır. Âşıkpaşazâde’nin ifadeleri ise şu şekildedir: “*Ve hem bu Rûm (Anadolu) da dört taife vardır, kim müsafirler içinde anılır. Biri Gâziyân-ı Rûm, biri Ahîyân-ı Rûm, biri Abdalân-ı Rûm ve biri Bâciyân-ı Rûm İmdi, Hacı Bektaş bunların içinden Bâciyân-ı Rûm’u ihtiyar etti kim o, “Hatun Ana” dır. Onu kız edindi, keşf ve kerametini ona gösterdi, ona teslim etti, kendi, Allah’ın rahmetine vardı.*”⁴

1 Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, İstanbul 1332, s.205.

2 IreneMelikoff, “Bacıyan-ı Rum’dan Biri: Kadıncık Ana”, çev.:Turan Alptekin, *Yol Dergisi*, Ankara 1999, sayı:2, s.24.

3 Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s.205.

4 Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s.205.

Yukarıda geçen tasniften hareketle araştırmacılar Bâciyân-ı Rûm'la ilgili farklı yorumlarda bulunmuşlardır. İlk olarak Fuad Köprülü "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu" isimli eserinde, Âşıkpaşazâde'nin bahsettiği bu dört zümreyi tek tek ele almıştır. Bâciyân-ı Rûm'a da hususi bir bölüm ayıran Köprülü, öncelikle Alman müsteşrik Fransz Taeschner'in bu mevzudaki iddialarına cevap vermiştir. Taeschner, bunun bir istinsah hatası olabileceğini, kelimenin aslının ya Hacıyân-ı Rûm (yani Anadolu Hacıları) yahud da Moğol devrinden kalmış bir bakiyye olarak Bahşiyân-ı Rûm olabileceğini öne sürmüştür.⁵

Köprülü, XIV. asırda Anadolu'dan hacca gidenler kalabalık bir zümre olsa da Hacıların böylesine hususi bir teşekkül oluşturmalarını imkânsız görür. Köprülü "bahşı" kelimesinin XIV. asırda İlhanlı sarayında daha ziyade "Uygur ve Moğol yazılarını bilen kâtip" manasında kullanıldığını, daha eski zamanlarda da "ruhânî sihirbaz-halk şairi" manalarını ifade ettiğini, bu isimle anılanların Anadolu'da böyle ehemmiyetli bir sınıf oluşturmalarınınsa mümkün olamayacağını söyler.⁶

Tarihçi Zeki Velidi Togan ise F.Taeschner'in iddialarını yerinde bulur ve "bahşı" kelimesine şu şekilde bir açıklama getirir: "*Bâciyân-ı Rûm'un* "bahşî" olacağı hakkında H.H.Schaeder ve F.Taeschner (*islamica*, V.294-5)'in mutalaları yerindedir; yalnız "baciyan" kelimesi "bahşian" kelimesinin yazı yanlışlığı değil "bahşî"ya "ba'çı" şeklinde telaffuz etmekten ileri gelmiş olur."⁷

Köprülü, sözkonusu iddiaları cevaplandırdıktan sonra, Âşıkpaşazâde'nin metninde bu ismi takip eden cümlenin bunun bir kadınlar teşkilatı olduğunu kesin bir şekilde gösterdiğini hatta Bektâşîler'in piri Hacı Bektâş-ı Velî'nin bunlarla münasebetini açıkça ortaya koyduğunu belirtir.⁸

Neticede Bâciyân-ı Rûm adında, Türkmen kadınlarının oluşturduğu bir birliğin varlığını kabul eden Fuad Köprülü, bu teşkilatın mahiyeti ve faaliyetleri hakkında açık bir görüş ileri sürememiştir. İki ihtimal üzerinde durur: İlk olarak, bu teşkilatın, üyeleri kadınlardan oluşan bir sûfi zümresi olabileceğini söyler, fakat bundan daha kuvvetle üzerinde durduğu ikinci tahmini, uç beyliklerindeki Türkmen kabilelerin ordularının içinde cengaver kadınların oluşturduğu bir teşkilat olabileceği fikridir.⁹

Osman Turan da Köprülü'nün bu tespitine katılır zira XIV. asırda Türkiye'ye gelen Fransız elçisi B. De La Broquere Türkmen kadınlarının erkeklerden kaçmadığını çok güzel ve iffetli olduklarını anlatırken Dulkadir Oğulları'na bağ-

5 M.Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 1981, s.159; Orhan F. Köprülü, "Bâciyân-ı Rûm", *DİA*, Diyanet Yayınları, İstanbul 1991, c.IV, s.415.

6 M.Fuad Köprülü, *a.g.e.*, s.159.

7 Z. Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Hak Kitabevi, İstanbul 1970, s.496.

8 M.Fuad Köprülü, *a.g.e.*, s.159.

9 M.Fuad Köprülü, *a.g.e.*, s.159-160.

lı 30.000 kadın süvari bulunduğunu, erkek gibi silah taşıyıp savaştıklarını ifade eder ki, bu durum Dede Korkut destanının tasvirlerine tamamıyla uygundur. Dolayısıyla Osman Turan'a göre Âşıkpaşazâde'nin Anadolu'da bulunan "Bâciyân-ı Rûm" taifesi ile kastettiğinin bu savaşçı Türkmen kadınlar olması kuvvetle muhtemeldir.¹⁰

Sonuçta Taeschner'in iddialarının aksine, mahiyetini tam olarak netleştiremesek de, böyle bir oluşumun tarihte var olduğunu kesin olarak söyleyebiliriz. Zira Âşıkpaşazâde'nin haber verdiği diğer üç zümrenin Anadolu'da yaşadığı tarihi bir realitedir.¹¹

Köprülü'den sonra birçok araştırmacı adı geçen teşkilata kısa atıflarda bulunsa da konuyu etraflı bir şekilde aydınlatamamışlardır. Günümüzde bu konu üzerine yapılan bir diğer çalışma da araştırmacı Mikail Bayram'a aittir.¹² "*Bâciyân-ı Rûm (Selçuklular Zamanında Genç Kızlar Teşkilatı)*" ismindeki bu çalışma daha önce ortaya atılmamış birçok iddia ve tespit içermektedir. Mikail Bayram, Bâciyân-ı Rûm ve Ahîlik teşkilatı arasında ilişki kurmuş bu teşkilatın bilinen ilk lideri Fatma Bacı'nın, Ahî Evran'ın eşi ve onun hocası Evhadüddîn-i Kirmânî'nin kızı olduğunu iddia etmiştir.

Gerek Fatma Bacı, gerekse onunla münasebetleri nakledilen; Ahî Evran, Hacı Bektâş-ı Velî, Evhadüddîn-i Kirmânî gerçek şahsiyetleri tarihin karanlıklarında gizli kalmış, bizlere daha çok menkıbevî şahsiyetleri intikal etmiş kişilerdir. Bu durum dini sebeplerle açıklanmaya çalışılmış, bu kişiler önderliğindeki Türkmen gruplarının Şîî, Hâricî, Batîni tesirinde kaldığı öne sürülmüştür. Mikail Bayram, Türkmenlere karşı takınılan bu tavrın fikrî ve siyasî olduğu kanaatindedir. Ona göre, mevcut Moğol yönetimine karşı olan bu kitleler, devletin resmî yayın organı durumunda olan tarih kitaplarında kötülenmiş, Türkmenlere karşı kamuoyu oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu dönem Mevlvî yazarları da, Moğol yanlısı bir tutum içinde olduklarından, Türkmenleri, Türkmen Babaları, Ahîleri aynı tarzda değerlendirmişlerdir.¹³

Bayram'ın belirttiği siyasî etkenler ve tarikatlar arası nüfuz çekişmeleri, birbiriyle çelişik ifadelerin bulunduğu bu devre ait kaynakları değerlendirirken göz önünde bulundurulmalıdır ancak bu durum döneme ışık tutan kaynakların sınırlı olduğu gerçeğini değiştirmemektedir ve söz konusu dönemle ilgili asıl problem budur.

10 Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1978, cilt I-II, s.208.

11 Seyfullah Kara, "Anadolu Selçuklularında Din ve Din Kurumları", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), *AÜSBE*, Erzurum 2002, s.231.

12 bk. Mikail Bayram, *Bacıyân-ı Rum (Selçuklular Zamanında Genç Kızlar Teşkilatı)*, Gümüş Matbaası, Konya 1987.

13 Bayram, *a.g.e.*, s.14.

Tekrar Bâciyân-ı Rûm konusuna dönecek olursak daha çok Bektâşî rivayetleri içinde tanımaya çalıştığımız Hatun Ana (Vilâyetnâme’de geçen diğer adlarıyla Kadıncık Ana, Kutlu Melek, Fatma Hatun, Fatma Nuriye)’yı Mikâil Bayram farklı kaynaklarla ilişkilendirmiş, daha önce ortaya atılmamış çıkarımlarda bulunmuştur. Ahî Evran ve Ahîlik üzerine araştırmalarıyla tanıdığımız Bayram, Ahî ve Bacı teşkilatı arasında ilgi kurmuş, bunların iki kardeş kuruluş olduğunu hatta Bacıların ahîliğin kadınlar kolu olduğunu savunmuştur. Büyük ölçüde Şeyh Evhadüddîn-i Kirmânî için yazılan Menakıb-nâme’ye dayanarak, Fatma Bacı’nın Türkmen Sufi Şeyh Evhadüddîn Kirmânî’nin kızı, Ahî teşkilatının kurucusu olan Ahî Evran diye meşhur Şeyh Nasîruddin Mahmûd el-Hoyî’nin eşi olduğunu iddia etmiştir.³ Kocası Ahî Evran’ın öldürülmesinden sonra da Bektâşî menkıbelerinde yer aldığı gibi ikinci evliliğini yapmış ardından da Hacı Bektâş’la manevi rabıta kurmuş, ondan himmet ve yardım görmüştür. Bayram’ın bu tezi Bektâşî kaynaklarında geçen Fatma Bacı (Kadıncık ana)’yla, Menakıb-ı Şeyh Evhadüddîn Kirmânî’de yer alan Kirmânî’nin kızı Fatma’nın aynı kişi olduğu varsayımına dayanmaktadır.¹⁴ Şüphesiz bu iddiaların başka kaynaklarca da doğrulanmaya ihtiyacı vardır.¹⁵ Zira kaynaklarda geçen iki ayrı hanımın aynı kişi olduğunu kabul etmek birçok çelişkiyi de beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte Bacı teşkilatına, Ahîliğin ya da daha doğru bir ifadeyle fütüvvet anlayışının hiç etkisi olmamıştır demek, tarihi süreç düşünüldüğünde pek doğru olmaz. Horasan menşeli fütüvvet telakkisi, bu bölgeden Anadolu’ya göç etmiş Türkmen gruplar arasında az veya çok etkisini göstermiştir. Bacıları da bu Türkmen gruplarından ayrı tutamayız.

Bu bağlamda Horosan’dan gelen Hacı Bektâş’la Anadolu’da Ahîler diye adlandırılan Fütüvvet erbabı arasında birtakım irtibatların bulunması gayet tabii idi. Hacı Bektâş Vilâyetnâme’sinde Ahî Evran’dan şu şekilde bahsedilir:

“O zamanlar Kırşehir’in adı Gülşehri’ydi. Camileri, mescitleri, medreseleri çoktu, mamurdu. Şehirde müderrisler, bilginler, olgunlar vardı. Bunların içinde, Ahî Evran adlı bir er de vardı ki Denizli’den Konya’ya oradan Kayseri’ye gelmiş, Kayseri’den de kalkıp Gülşehri’ne gelerek yerleşmişti. Fütüvvet ehlinin ulusuydu, fakat aslını, soyunu, nereli olduğunu kimse bilmez, çünkü gayb erenlerindedir. Onu Sadreddin Konevî, aleme bildirdi. Bu erin bir çok kerameti vardır, gün gibi meşhurdur. Hacı Bektâş’la Ahî Evran, birbirlerini pek severlerdi “Hatta Ahî Evran bir gün sohbet ederken kim dedi, bizi şeyh edinirse onun şeyhi, Hacı Bektâş Hünkâr’dır.”¹⁶

Bilindiği gibi Hacı Bektâş Anadolu’nun, diğer ünlü sufilerin bulunduğu mer-

14 Bayram, *a.g.e.*, s.22

15 Y.Nuri Öztürk, *Tarih Boyunca Bektâşilik*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1997, s.92.

16 Uzun Firdevsi, *Menâkıb-ı Hacı Bektâş Veli “Vilâyet-nâme”*, haz.: A. Gölpinarlı, İstanbul, s.49.

kezlerden farklı bir yere Kırşehir civarındaki Sulucakarahöyük'e yerleşmiştir. Ahîlerin piri Ahî Evran da Kırşehir'de uzun süre yaşamış ve burada ölmüştür. Dolayısıyla Ahî'lerin en kuvvetli oldukları yerlerin başında Kırşehir ve civarı gelir. Bu iki şahsiyet arasındaki coğrafi benzerlik haklarındaki rivayetleri doğrular niteliktedir. Kuruluş aşamasında olan bu iki oluşum arasındaki yakınlık Bâciyân-ı Rûm'un her iki teşkilatla ilişkilendirilmesine yol açmıştır.

Ahî birlikleri içinde kadınların yer alıp almadığı, birliğin kuruluş dönemine dair sayılı kaynağa sahip olmamız nedeniyle kesin olarak bilinmemektedir. Bu birlikler hakkındaki ilk bilgilerimizi, XIV. yüzyılda Anadolu'yu dolaşan Fas'lı seyyah İbn Battûta'dan öğreniyoruz. O bu teşkilatın bekâr erkeklerden müteşekkil olduğunu söyler ve ahîlerden şu şekilde bahseder:

“ Ahî evlenmemiş, bekâr ve sanat sahibi olan gençlerle diğerlerinin kendi aralarında bir topluluk meydana getirip, içlerinden seçtikleri bir kimseye verir. Bu topluluğa da “Fütüvve-Gençlik” adı verilir. Önder olan kimse bir tekke yapıtarak burasını, halı, kilim, kandil v.b. eşya ve gerekli araçlarla donatır. Ahîler gündüzleri geçimlerini sağlayacak kazancı elde etmek üzere çalışırlar ve o gün kazandıkları parayı ikindiden sonra topluca getirip öndere verirler. Bu para ile tekkenin ihtiyaçları karşılır topluca yaşamak için gerekli yiyecek ve meyveler satın alınır. Mesela o sıralarda beldeye bir yolcu gelmişse, onu tekkede misafir ederler ve alınan yiyeceklerden ikram ederler. Bu tutum yolcunun ayrılışına kadar sürer gider. Bir misafir olmasa bile yemek zamanında yine hepsi bir araya gelip topluca yerler, rakslar ederler, türküler çağırırlar ve ertesi sabah işlerine giderek ikindiden sonra elde ettikleri kazançlarla önderlerinin yanına dönerler. Bunlara “fityan-gençler” önderlerine ise daha önce de söylediğimiz gibi “Ahi-Kardeş” adı verilir.”¹⁷

İbn Battûta söz konusu fütüvvet teşkilatının bekâr gençlerden mürekkep olduğunu söylese de; kitabeler, mezartaşları, vakfiyeler hulasa her türlü tarihi kaynaklar gösteriyor ki ahîler yani bu teşkilatın başındaki adamlar, İbn Battûta'nın dediği gibi yalnız genç ve bekâr işçiler değildir. Bunların evli oldukları, emirlerin hatta hükümdarların hürmetini kazandıkları, servet ve nüfuz sahibi oldukları, içlerinde yüksek idari mevkilere geçmiş adamların mevcudiyeti malumdur.”¹⁸ Bu noktada, ahîlerle kadınların münasebetlerine dair vakıf kayıtlarından 718 numaralı Menteşe Defteri'ne kayıtlı Ahî İslâm zevcesi Ahî Fatma ve hizmetlerini örnek gösterebiliriz.¹⁹

17 İbn Battûta, *İbn Battuta Seyahatnâmesi'nden Seçmeler*, haz.: İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara1981, s.5.

18 M.Fuad Köprülü, *a.g.e.*, s.155.

19 Ömer Lütfi Barkan, “İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar-Dergisi*, Ankara 1942, c. II, s.320.

Bacı teşkilatını Ahîliğin kadınlar kolu olarak değerlendiren Mikâil Bayram, Bacıların faaliyetlerini; örgücülük-dokumacılık, misafir ağırlama, askeri faaliyetler şeklinde tespit etmiştir.²⁰

Mevlânâ ve etrafındakilerin anlatıldığı Menâkıbü'l-ârifin adlı eserde geçen bir hikayeden yola çıkan Mikail Bayram mevlevîler ile bacılar arasında bağlantı kurar. Buna göre, Konya'da bir kadınlar cemaati vardır. Şems-i Tebrîzî uzaktan bu kadınlar cemaatini görür “onların içinde bir tek nur var o da Mevlânâ'dan kaynaklanıyor” der. Araştırmalar ve Mevlânâ'nın kızı Melike Hatun'un o kadınlar cemaati arasında olduğunu görürler. Onu hemen o topluluğun içinden alırlar.²¹ Buradan hareketle Bayram, Mevlânâ'nın kızının bir zaman bacılar arasına katıldığını fakat sonradan onların arasına girmesinin engellendiğini iddia eder.²²

Neticede ahî teşkilatı içinde kadın faaliyetlerinin varlığını kabul etsek de Bâciyân-ı Rûm ile ahî teşkilatı arasında organik bir bağ kurabilmek için daha fazla kanıtı ihtiyaç vardır.

Bâciyân-ı Rûm'un Anadolu Tasavvuf Hareketi İçindeki Yeri

Tarihin en şiddetli istilalarından biri olan Moğol istilası, Orta Asya Türklüğü ve medeniyeti için ağır neticeler, Anadolu'da bilhassa 1277'den sonra büyük sarsıntılar vücuda getirmesine mukabil, Anadolu'nun Türkleşmesinde mühim bir amil olmuştur. Malazgirt zaferini müteakip Anadolu'ya nasıl sel halinde insan akını olmuşsa Moğol istilası sonrasında da Türkmen kitlelerinin Anadolu'ya göçleri hızlanmıştır.²³ Moğol kıtalinden kaçan Türkmen grupları Anadolu'nun uç bölgelerine kadar sürüklenmiş, bunun neticesinde de Anadolu'nun Türkleşmesi büyük oranda tamamlanmıştır. Anadolu Türkleştiği oranda da İslâmlaşmıştır. Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması aynı anda olmuş, bu iki olay iç içe cereyan etmiştir.²⁴ Çünkü Anadolu'ya göç eden gruplar içinde, tüccar, esnaf, zanaatkar, çiftçi şeklinde değişik halk tabakaları bulunduğu gibi, çeşitli İslâm merkezlerinden gelen müderrisler, Ahmed Yesevî ve halifeleri başta olmak üzere birçok tasavvuf büyüğü tarafından irşad faaliyetiyle görevlendirilmiş derviş toplulukları da vardı. XII. yüzyılda Anadolu'ya göç yoluyla gelen tasavvuf büyükleri arasında; Mevlânâ Celâleddîn-î Rûmî, Evhadüddîn-i Kirmânî, Hacı Bektâş-ı Velî, Necmeddîn-i Dâye (ö.654 / 1256), İbnü'l-Arabî (ö.638 / 1240), Ahî Evran gibi

20 Bayram, *a.g.e.*, s.47-52

21 Ahmet Eflâki, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev.: Tahsin Yazıcı, MEB Yayınları, İstanbul 1973,c. II, s. 635.

22 Bayram, *a.g.e.*, s.13.

23 Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996,s.303.

24 Osman Çetin, *Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı*, Mağrifet Yayınları, İstanbul 1981,s. 186.

isimleri sayabiliriz.²⁵ Dolayısıyla XIII. yüzyıl Anadolu'su için dînî ve tasavvufî hayatın canlı şekilde yaşadığı bir dönemdir dememiz yanlış olmaz.

Adı geçen tasavvuf büyükleri arasında Hacı Bektâş-ı Velî konumuz için ayrı bir önemi haizdir. Zira Âşıkpaşazâde Anadolu'daki muhacirleri; gâziler, abdallar, ahîler ve bacılar şeklinde dört sınıfa ayırmış, Hacı Bektâş-ı Velî'nin bunlar içinde Bâciyân-ı Rûm'u tercih ettiğini ve önderleri Hatun Ana'ya manevî mirasını bıraktığını bildirmiştir.²⁶

Hatun Ana hakkında en detaylı bilgiye Hacı Bektâş'ın Menâkıbnâme'si olan Vilâyetnâme'de rastlıyoruz. Hacı Bektâş'tan 200 küsur yıl sonra derlenmiş bu menkıbeler, içerdiği abartılı ifadelerin yanında, doğruluğunu diğer kaynaklarla tahlil edebileceğimiz bazı bilgiler de vermektedir.

Vilâyetnâme'de Hatun Ana'nın diğer isimleri Kadıncık Ana, Kutlu Melek, Fatıma Hatun, Fatma Nuriye olarak geçmektedir.²⁷ Vilâyetnâme'nin Fatma Bacı hakkında verdiği diğer bilgiler şunlardır; Fatma Bacı erenlerin ve dervişlerin saygı gösterdiği, Hacı Bektâş'ın uzun süre evinde kaldığı salih bir hanımdır. Babası Sivrihisarlı Nurüddin'dir. Sulucakarahöyük'te İdris'le evlenmiş, Hacı Bektâş'ın kerametiyle bu evlilikten yedi oğlu olmuştur. Erenler meclisine sofralar düzüp, misafirleri ağırlamış, bütün servetini erenler yoluna harcamıştır.

Vilâyetnâme'de geçen Fatma Bacı hakkındaki övücü ifadelerle, Âşıkpaşazâde'nin "Hacı Bektâş nesi varsa Hatun Ana'ya emanet etti" şeklindeki beyanlarını bir araya getirirsek, Hacı Bektâş'ın manevî otoritesini, ermiş bir hatuna emanet edip, bu dünyadan göçtüğünü söyleyebiliriz. Hacı Bektâş'ın yerine bir kadını vekil bırakması XVI ve XVII. yüzyıl Anadolu'sunun sosyal hayattan çekilmiş kadınlarını düşündüğümüzde hayli ilginç bir durumdur. Söz konusu çelişki nedeniyle araştırmacıların bir kısmı Bâciyân-ı Rûm'un varlığından şüphelenmişlerdir. Oysaki her dönemi kendi özel şartları çerçevesinde değerlendirmek daha doğru bir yaklaşımdır. Kaldı ki Bektaşiliğin kadın husundaki olumlu tavrı günümüzde dahi süregelmektedir.²⁸

Tasavvuf tarihi araştırmacısı Annemarie Schimmel de Osmanlı'da kadınlara en çok fırsat tanıyan tarikatın Bektaşilik olduğu kanaatinindedir.²⁹

Bektaşilikte kadın unsurunun öne çıkmasında tasavvuf düşüncesinin diğer İslamî disiplinlere nazaran kadına daha çok faaliyet imkânı tanınmasının yanında

25 Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet Yayınları, Ankara 1991, s. 201-203.

26 Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s.205.

27 bk. Uzun Firdevsî, *Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî (Vilâyet-nâme)* s.3; Mikail Bayram, *a.g.e.*, s.55.

28 Melikof, *a.g.m.*, s.25.

29 Annemarie Schimmel, *Tasavvufun Boyutları*, Adam Yayınları, İstanbul 1982,s.363.

eski Türk kültüründe kadına verilen değer in etkisi göz ardı edilemez. Eski Türk kültüründe kadınların içtimaî ve siyasî mevkileri açısından önemli bir konumda oldukları görülmektedir. Nizâmülmülk, bu konuda şunları söyler: “*Türkistan Hakanları devlet işlerinde hatunlarla müşavere eder ve onların fikirlerini üstün tutarlardı. Türkmen Padişahları (yani Selçuklular) da onlar gibi hatunlara büyük bir mevki verirler.*”³⁰ Karahanlılar’da ve Selçuklular’da Terken ünvanını taşıyan hükümdar zevceleri sadece hükümdarlara ve siyasî hadiselerle tesir etmekle kalmıyor; bizzat idare ve siyaset içinde mühim roller oynuyorlardı. Nitekim Terkenlerin kendilerine ait yurtluk vilâyetleri, bunları idareye memur divân teşkilatları, askerleri ve kendi hazinelerine akan mühim gelirleri vardı. Bu durumları ile kadınlar feodal devlet bünyesinde, iktâ ve asker sahibi beyler gibi, mühim bir mevki işgal ediyorlardı. Onlar bu kuvvetleri sayesinde yalnız siyasî değil, bazen askerî müdahaleleri ile de etki ediyor ve hatta büyük meseleler çıkarıyorlardı.³¹ Kısacası; İbn Battûta’nın verdiği bilgiler, Ö. L. Barkan’ın araştırmaları, Danişmendnâme, Dede Korkut ve Menakıbnâme gibi eserler, Anadolu’da kadınların çok önemli siyasî, askerî ve sosyal faaliyetlerde bulunduğuna dair örneklerle doludur.³² Türk kültüründeki bu özgün kadın telakkisi, İslâm’ın kabulünden sonra kendini daha ziyade tasavvuf hareketi içinde göstermiştir. Türkmenlerden oluşan Bektâşî tarikatinde da bu durumun yansımaları görülmüştür. Bektâşî geleneğinde tarikatın kadın mensuplarına “bacı” denir ve Bektâşîler “bacı” dediği yol kardeşini Hakk’a hizmette kendinden aşağı ve hor görmez.

Bâciyân-ı Rûm’un görmüş oldukları hizmetleri anlamamızda Ömer Lütfi Barkan’ın 1942 yılında Vakıflar Dergisi’nde yayınladığı “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler” isimli makalesi meseleye ışık tutmaktadır. Vakıf defterlerinin kayıtlarının yer aldığı makalede, [63,74,32,81] numaralı kayıtlarda Kız Bacı, Ahi Ana, Sakari Hatun, Hacı Fatma zaviyelerinin kurucuları kadınlardır.³³ Yine bazı zaviyelerin şeyhleri de kadınlardandır. Bu hususta bir misal olarak [43 mükerrer] numaralı kaydı zikredebiliriz:

“Kütahya evkafi içinde Od Yakan Baba nâmındaki dervişin bir köyde bina ettiği tekke, civardan gelen adaklar ve kurbanlarla az zamanda inkişaf bulup dinî mühim bir merkez haline girmiştir ve bu inkişafta bu zaviyeyi idare etmiş olan Hacı Bacı nâm sâliha ve mütedeyyine ehl-i velayet hâtunun ve kendisinden sonra yerine geçen Hundi Hacı nâm hâtûnun ve ondan sonra zikrolan ocağı ihya etmiş olan Sume Bacı nâm bir aziz ve satiha ve bakire hâtûnun büyük hizmetleri olmuştur. Ve hattâ bu sonuncu Bacı, kendi zamanında tekkeye maylettiği çiftlik-

30 Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi*, s.202.

31 Turan, *a.g.e.*, s.205.

32 Salahattin Döğüş, “Ortaçağ Anadolu’sunda Bir Kadın Teşkilatı: Bâciyân-ı Rûm”, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, www.osmanli.org.tr

33 Barkan, *a.g.m.*, s.302-303.

lerle, bağ, bahçe, değirmen ve sairenin, kendi ölümünden sonra akrabasından kimsenin müdahale etmemesi için, kendi parasıyla temin edilmeyip hayrât-ı müslimînden toplanan para ile satın alınmış olduğunu herkesin önünde ikrar ve zabta geçirmiştir."³⁴

Zaviye kuran ve idare eden bu kadınların faaliyetlerini Bâciyân-ı Rûm'un Anadolu'nun İslâmlaşmasında ve Türkleşmesinde ortaya koydukları hizmetler çerçevesinde değerlendirebiliriz. Nitekim Barkan, Âşıkpaşazâde'nin kayıtlarda ismi geçen zaviye şeyhleriyle Bâciyân-ı Rûm'u kastettiği görüşündedir.³⁵

Vakıf kayıtlarından da anlaşıldığı üzere Anadolu bacılarının tasavvuf yaşantılarının temelinde Horasan menşeli fütüvvet ve melâmet anlayışlarının etkisi görülmektedir. Bacıların fütüvvet anlayışları îsar merkezlidir; fakir ve kimsesizlere yardım etme, kendini hizmete adama, iyiliği yayma, insanları sevip onlara karşı hoş görülme şeklinde tezahür etmiştir. Bacı teşkilatı içinde "Fatma" isminin öne çıkması dahi fütüvvet anlayışının bu teşkilata etkisini az da olsa gösteren bir unsurdur.³⁶

XIII. yüzyıl Anadolu'sunda hanım sufilerin faaliyetlerini Sadece Hacı Bektaş-ı Veli'nin müritleriyle sınırlamak yanlış olur. Zira Bektâşîlik gibi Anadolu'da teşekkül etmiş Mevlevîlik'te de kadın müritlerin hizmetleri dikkat çekmektedir. Dönemin atmosferini anlamamız için hayli faydalı bu şekil rivayetlere Eflâkî'nin Menâkıbü'l-ârifn'inde sıkça rastlamaktayız. Mevlânâ'nın yakın çevresinde her kesimden birçok kadın müridi vardı.³⁷Eflâkî, Mevlânâ'nın mürideleri arasında Muînüddin Pervâne'nin karısı Gürcü Hatun'la, Sultan Rukneddîn'in karısı Gömeç (Gumaç) Hatun'u saymıştır. Bu üst tabakaya mensup kişilerin hanımlarının yanında işçi ve esnaf eşleri de Mevlânâ'ya müride olmuş, sema meclisleri düzenleyip şeyhlerini davet etmişlerdir. Şeyhleri geldiğinde de birlikte sema ettikleri rivayet edilmiştir.³⁸

Mevlevîliğin müessesleşmesiyle de, tarikatte kadın halifelere rastlamaktayız. Konyalı Hoşlika Hatun, Tokat'ta halifedir ve o civarın büyükleri onun müridi olmuşlardır.³⁹ Yine Divane Mehmed Çelebi'nin oğlu Şah Mehmet Çelebi'den sonra kızı Destinâ, Karahisar Tekkesine mütevellî olmuş, hırka ve külah giymiştir. Küçük Mehmet Çelebi'nin vefatı üzerine yerine büyük kızı Güneş Han geçmiş, salıkların sulûk ve terbiyeleriyle ilgilenip filen şeyhlik ve halifelik yapmıştır.

34 Barkan, *a.g.m.*, s.315-316.

35 Barkan, *a.g.m.*, s.302-303.

36 Fütüvvetin "Ali'den başka yiğit (feta); zülfikardan başka kılıç yoktur"[Keşfü'l-hafâ,II,363 (3069)] hadisine dayanması.

37 Bk. Hülya Küçük, "Türk Tarihinde Kadın Veliler:İlk Dönem Mevlevîliği Örneği", *İstem*, 2007, sayı:10, yıl:5.

38 Eflakî, *a.g.e.,c.II*, s.445.

39 Eflakî, *a.g.e.,c.II*, s.215.

Başında destarlı sikke, sırtında hırka olduğu halde mukabele idare etmiştir.⁴⁰

Ne yazık ki, sonraki dönemlerde Mevlevîlikte kadına tanınan serbestlik sınırlanmış, kadınlar mukabeleyi kafes arkasından dinlemeye başlamışlar, aynı cem'lere alınmamış, meydan-ı şerife girme, ikrar verme ve çile çıkarma geleneğine katılmaz olmuşlardır.⁴¹

Görüldüğü üzere Bektâşî ve Mevlevî tarikatlerinin ortaya çıktığı dönemlerde kadınlar tarikat içinde etkin bir şekilde görev almakta idi. Bu noktadan hareketle şöyle bir soru sorulabilir: Acaba Âşıkpaşazâde Bâciyân-ı Rûm tabiriyle tek bir tarikatın kadınlar kolunu mu yoksa mevcut tarikatlerin kadın müritlerinin faaliyetlerini mi kastetmiştir? Kanaatimce Âşıkpaşazâde'nin muhacirler içinde kadınlardan ayrı bir zümre olarak bahsetmesinde söz konusu dönemde hizmeti geçen tüm sufi hanımların etkisi olmakla beraber, kendisi Bâciyân-ı Rûm tabiriyle ağırlıklı olarak Bektaşî kadınlarını işaret etmiştir. Zira sadece bacılar değil abdal, ahî, gazi gibi saydığı diğer zümreler de daha ziyade Bektaşîliğe yakın oluşumlardır. Ayrıca çoğunluğunu göçer Türkmen kadınlarının oluşturduğu Bektâşî kadınlarının, çoğunluğu şehirlî ve toplumun farklı kesimlerinden müteşekkil mevlevî kadınına göre daha aktif olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim göçebe bir cemiyetteki kadının harem rahatlığına alışmış, fazlaca işi olmayan kentli kadınla eşit olması mümkün değildir. Örneğin göçer kadın; eğerli bir ata binmeyi, erkekler ava ve yağmaya gittiklerinde obanın düzenine göz kulak olmayı, sürüye dalmaya gelen yabanî hayvanlardan obayı korumayı bilmek ve gerektiğinde saldırılara karşı obayı savunacak güçte olmak zorundadır.⁴² Şu bir gerçek ki yerleşik düzene geçilmesi, özellikle de kent yaşamı zaman içinde Anadolu kadınının sosyal yönünü zayıflatmıştır.

Bâciyân-ı Rûm'un oluşumundan kısa bir süre sonra etkinliğini kaybetmesinde yukarıda bahsettiğimiz üzere Türkmen kitlelerin yerleşik hayata geçmelerinin etkisi olabilir. Yine de Teşkilat kuruluşundan iki asır sonra tamamen dağılmasına rağmen IX/XV. yüzyıl tarihçisi Âşıkpaşazâde'nin onlardan bahsetmesi, Bacıların geçmişte, isimlerini iki asır sonrasına ulaştıracak kadar önemli hizmetler yapmış olduklarını göstermektedir.⁴³

Sadece bâciyân-ı rûm değil Âşıkpaşazâde'nin sözünü ettiği diğer zümrelerin de XV. yüzyıldan sonra etkinliklerini yitirdiğini görüyoruz. Bunlar içinde en uzun soluklu olan ahî teşkilatı dahi XV. yüzyıl sonlarına doğru diğer birçok fonksiyono-

40 Abdu'l Baki Gölpinarlı, *Mevlana'dan sonra Mevlevîlik*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1953, s.279.

41 Süleyman Uludağ, *Sufi Gözüyle Kadın*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s.120-121; Ragib Üner, "Fuad Uluç'un Diliyle Hacı Bektaş Veli", *Çağrı Dergisi*, sayı 201, s. 8-15.

42 Melikoff, *a.g.m.*, s.20.

43 Çetin, *a.g.e.*, s.143.

nunu geri plana bırakarak birer sosyo-ekonomik kuruluşlar halini almıştır.⁴⁴ Ahî birliklerinin özerkliklerini kaybetmesinin en önemli nedeni bu asırlarda Osmanlı Devleti'nin güçlü bir siyasî otorite kurmasıdır. Osmanlı Devleti'nin siyasî sosyal her alanda kaydettiği ilerleme, önceki yüzyılların sosyal kurumlarına ihtiyacı ortadan kaldırıyordu. Örneğin, Yeniçeri ordusu gibi, ordu birliklerinin kuruluşundan sonra, Gâzîlerin meslek loncalarına gerek kalmamıştır.⁴⁵

Sonunda Âşıkpaşazâde'nin, Bâciyân-ı Rûm'la beraber bahsettiği; Ahîler ve Abdallar, Bektâşî tarikatına sığınıp yavaş yavaş tarih sahnesinden çekildiler. Toplumda artan dînî taassubun etkisiyle de, tıpkı ahîler gibi, sosyal kurumlarla taassuvî oluşumlar arasındaki uzlaşmayı temsil eden Bâciyân-ı Rûm da ortadan kayboldu.⁴⁶

Söz konusu oluşumların varoluş amacı olan Anadolu'nun İslâmlaşması ve Türkleşmesi de bu asırlarda büyük oranda gerçekleşmişti. Ve artık Anadolu çok sayıda tarikatın faaliyetine ev sahipliği yapmaktaydı.

44 Sabahattin Güllü, *Ahî Birlikleri: Sosyoloji Açısından*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1977, s.34.

45 Melikoff, *a.g.m.*, s.24.

46 Melikoff, *a.g.m.*, s.25.

Sonuç

Bu kısa çalışmada ilk defa Âşıkpaşazâde'nin bahsettiği Bâciyân-ı Rûm hakkında araştırmacıların yorumlarına yer vermeye çalıştık. Onların bu mevzudaki tespit ve iddialarını karşılaştırmalı olarak değerlendirdik. Öyle anlaşılıyor ki, konuyu değerlendiren araştırmacıların ortak kanaati mevzunun tam olarak aydınlatılmasında yeni kaynaklara ihtiyaç olduğudur. Şüphesiz biz de aynı kanaati paylaşmaktayız aksi takdirde Mikâil Bayram'ın uyguladığı şekliyle; kesin bir kanıtı dayanmayan varsayımlarımızı tarihi hakikatlermiş gibi dile getirmek bilimsel etikle bağdaşmamaktadır.

Kısıtlı kaynaklara rağmen ulaşılabildiğimiz netice; XIII. yüzyıl Anadolu'sunda kadın faaliyetlerinin iki -üç asır sonrasına oranla oldukça yoğun olduğu, özellikle Anadolu'ya göç etmiş Türkmen kadınların Hacı Bektâş-ı Velî'den aldıkları feyizle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması yönünde büyük hizmetler ifa ettikleridir. Âşıkpaşazâde bu sufi hanımları, Bâciyân-ı Rûm olarak isimlendirmiştir. Döneme ışık tutan vakıf kayıtları, zaviyeler kuran ve buralarda görev alan bacıların ne denli önemli hizmetlerde bulduklarını kanıtlamaktadır.

Dileğimiz bu alandaki çalışmaların artması, tespit edilecek yeni materyallerle tatmin edici düzeye ulaşmasıdır.

Kaynakça

Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, İstanbul 1332.

Barkan, Ömer Lütfi, “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara, 1942.

Bayram, Mikâil, *Bâciyan-ı Rum (Selçuklular Zamanında Genç Kızlar Teşkilatı)*, Konya, Gümüş Matbaası, 1987.

Çetin, Osman, *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu’da İslamiyet’in Yayılışı*, İstanbul, Mağrifet Yayınları, 1981.

Döğüş, Salahattin, “Ortaçağ Anadolu’sunda Bir Kadın Teşkilatı: Bâciyân-ı Rûm”, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, www.osmanli.org.tr

Eflâkî, Ahmet, *Arif’lerin Menkıbeleri*, c. I-II, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul, MEB Yayınları, 1973.

Gölpınarlı, Abdül Bâki, *Mevlana’dan sonra Mevlevilik*, İstanbul, İnkılap Kitabevî, 1953.

Güllülü, Sabahattin, *Ahi Birlikleri: Sosyoloji Açısından*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1977.

İbn Battuta, *İbn Battuta Seyahatname’sinden Seçmeler*, haz. İ. Parmaksızoğlu, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.

Kara, Seyfullah, “Anadolu Selçuklularında Din ve Din Kurumları”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2002.

Küçük, Hülya, “Türk Tarihinde Kadın Veliler: İlk Dönem Mevleviliği Örneği”, *İstem*, sayı 10, yıl 5, 2007.

Köprülü, M. Fuad, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşu*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1981.

_____, *Türk Edebiyat’ında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, Diyanet Yayınları, 1991.

Köprülü, Orhan F., “Bacıyân-ı Rum”, *DİA*, c.4, İstanbul, Diyanet Yayınları, 1991.

Melikof, Irene, “Bacıyân-ı Rum’dan Biri: Kadıncık Ana”, *Yol Dergisi II*, çev. Turan Alptekin, Ankara, 1999.

Öztürk, Yaşar Nuri, *Tarihi Boyunca Bektaşilik*, İstanbul, Yeni Boyut Yayınları, 1997.

Schimmel, Annemarie, *Tasavvufun Boyutları*, İstanbul, Adam Yayınları, 1982.

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk- İslâm Medeniyeti*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1996.

_____, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, c. I-II, İstanbul, Nakışlar Yayınevi, 1978.

Togan, A. Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, Hak Kitabevi, 1970.

Uludağ, Süleyman, *Sufi Gözüyle Kadın*, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995.

Uzun Firdevsî, *Menakıb-ı Hacı Bektaş Veli "Vilayet-nâme"*, haz., A. Gölpinarlı, İstanbul.

Üner, Ragıb, "Fuad Uluç'un Diliyle Hacı Bektaş Veli", *Çağrı Dergisi*, sayı 201.

